

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Hun eigen ervaringen en inzichten vormen daarbij steeds het uitgangspunt, want bij uitstek deze onderzoeksmethode vraagt om een persoonlijke aanpak. Het geduld, de avontuurlijke instelling en het inlevingsvermogen dat nodig is om langdurig temidden van de onderzoeksgroep te verblijven is niet iedereen gegeven. Het is daarom (helaas!) een select gezelschap dat het spoor volgt dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Onderzoekers die een bijdrage willen leveren aan deze rubriek kunnen contact opnemen met Frank van Gemert. E-mail: gemert@regioplan.nl.

Gedeelde observatie is dubbele observatie

Frank van Gemert¹

Internationale samenwerking

In de loop van 2002 heb ik een onderzoek uitgevoerd naar een jeugdbende die bestaat uit Marokkaanse jongens. Het vond plaats in opdracht van het ministerie van Justitie (WODC) en het programma Politie en Wetenschap. Gedurende dit onderzoek heb ik samengewerkt met een Amerikaanse collega, Mark Fleisher. Onze bevindingen zijn opgeschreven in een rapport (Van Gemert & Fleisher, 2002). Ik leerde Mark kennen in een gezelschap van internationale onderzoekers dat 'Eurogang' heet en zich tot doel stelt te komen tot internationaal vergelijkend onderzoek naar jeugdbendes ofwel *gangs*. Mark en ik zijn van huis uit antropoloog en als wetenschapper zijn we allebei in het veld van de criminologie terechtgekomen. Een andere overeenkomst is dat we allebei bij voorkeur gebruikmaken van participerende observatie. Hij gebruikte die methode bij onderzoek naar geweld in gevangenissen, naar 'bedelaars en dieven' en naar een jeugdbende in Kansas City (respectievelijk Fleisher, 1989, 1995, 1998) en ik zelf deed dat bij onderzoek naar straatdealers en Marokkaanse boefjes (Van Gemert, 1988, 1998). Vanuit de gedachte van Eurogang, maar ook vanwege deze overeenkomsten, ontstond het idee om samen onderzoek te doen. Internationale vergelijkingen kunnen immers niet alleen gemaakt worden door onderzoeksresultaten naast elkaar te leggen, maar ook door bij elkaar in de keuken te kijken.

In deze bijdrage ga ik in op de samenwerking tussen Mark en mij en aan de hand daarvan zal ik laten zien dat juist bij participerende observatie het 'hand-in-hand' onderzoek doen meerwaarde heeft.

De aanpak

In nogal wat Nederlandse steden zijn jeugdgroepen van hoofdzakelijk Marokkaanse jongens te vinden die verantwoordelijk zijn voor overlast en criminaliteit. Het onderzoek dat wij uitvoerden, moest resulteren in een rapportage die meer inzicht zou geven in wat er omgaat in dit soort groepen. De geïnteresseerde kan kennis nemen van het onderzoeksrapport (Van Gemert & Fleisher, 2002), hier sta ik stil bij andere zaken.

Bij aanvang van het onderzoek was nog niet bekend welke groep we onder de loep zouden nemen. We hadden toestemming om data van politie en justitie in te zien en daarnaast zouden we interviews houden met jongerenwerkers, politiemensen, buurtbewoners en andere personen die zich zouden aandienen als waardevolle informanten. Ook stond vast dat we met participerende observatie data zouden proberen te verzamelen.

Uiteindelijk besloten we te kiezen voor een groep in Amsterdam-West. Een van de redenen hiervoor was dat de politie deze groep al geruime tijd volgde en dat er dus het nodige materiaal beschikbaar was. Daarnaast telde mee dat we ons niet wilden bezighouden met een groep die enkel wat overlast veroorzaakte. Deze groep werd genoemd in verband met feiten die ernstiger van aard waren. Ten slotte leek het in ons voordeel dat de jongens van deze groep elkaar vaak troffen in een buurthuis waar wij ook toegang konden krijgen.

Mark zou voor de duur van twee veldwerkperiodes van elk vijf weken naar Nederland komen. Daarin zouden we zoveel mogelijk interviews laten plaatsvinden en langdurig observaties verrichten. In de aanloop en de tussenliggende periode zou ik andere gegevens verzamelen en contacten leggen en onderhouden voor het veldwerk. Uiteindelijk bleek dat Mark vanwege onverwachte omstandigheden alleen in de eerste van de twee geplande periodes in Nederland kon zijn. Logischerwijs had deze periode deels een verkennend karakter. Omdat toen nog geen definitieve keuze was gemaakt, hebben we in die periode verschillende groepen gevolgd en veldwerk gedaan in Amsterdam-West, -Oost en -Noord. In een deel van de eerste periode heeft Jan Dirk de Jong zich bij ons gevoegd. Hij was bezig met veldwerk voor zijn promotieonderzoek, waarin eveneens jeugdgroepen centraal staan. In de tweede veldwerkperiode heb ik enkel Amsterdam-West bezocht, vaak samen met Jan Dirk.

Entree voor twee

Hoewel je in een stad als Amsterdam allerlei rare snuiters kunt tegenkomen en hoofdstedelijke bewoners in dat opzicht wel wat gewend zijn, wil dat niet zeggen dat twee onderzoekers die plotseling opduiken in een volkswijk, niet opvallen. Twee vreemde volwassenen die hangplekken frequenteren, daar is iets mee. De suggestie dat ze van de politie zijn, ligt voor jongeren dan erg voor

de hand en werd ook hier geopperd. Toch bood dat geen bevredigende verklaring, want aan de suggestieve opmerkingen daarover kwam snel een eind. Kennelijk paste onze verschijning niet goed bij het beeld dat Marokkaanse jongeren hebben van agenten. Bovendien kennen nogal wat jongens die veel op straat zijn de gezichten van agenten in wiens beschermingsgebied zij zich bewegen, maar ons hadden ze nog niet eerder gezien. Wat echter nog meer opviel was dat we in het Engels met elkaar praatten. Het is natuurlijk een handicap als een onderzoeker niet de taal van zijn populatie spreekt, maar omdat onze gesprekken de jongens nieuwsgierig maakten, was dit niet enkel nadelig. Verschillende jongens stelden daar vragen over. Toen we zeiden dat Mark uit Amerika komt, bleken ze het leuk te vinden om zelf ook op (gebroken) Engels over te gaan. Steevast kwamen ze op de proppen met teksten van rappers en werden vragen gesteld over deze idolen. Sommige jongens accentueerden hun belangstelling door elkaar *niggah* te noemen en stoere woorden als *blunts* (een sigaar gevuld met marihuana) en *bitches* te gebruiken. Mark kon daar moeiteloos op ingaan en voegde nog wat nieuwe woorden toe aan hun vocabulaire. Dat was interessant voor ze. De uitleg dat wij als onderzoekers geïnteresseerd waren in jeugdgroepen en dat we wilden weten in hoeverre die in Nederland verschillen van Amerikaanse gangs, vonden ze eveneens prikkelend. Ze etaleerden de kennis die zij hadden van gangs overzee en die bleek volledig gebaseerd te zijn op films en videoclips.

Ook bij de groep die we uiteindelijk onderzochten, verliep de introductie zo. In zekere zin was deze entree een toevalstreffer, want was Mark een Duitser geweest en hadden we Duits gesproken, dan zou dat vermoedelijk niet hetzelfde effect hebben gehad. Toen onze aanwezigheid aan nieuwswaarde had ingeboet, bleek deze entree geen garantie voor een soepel vervolg. De jongens praatten wel wat met ons, maar wanneer we een wat formeler gesprek wilden arrangeren waarin we niet steeds gestoord zouden worden en meer gericht vragen konden stellen, gaven ze niet thuis. De keren dat we een afspraak maakten, kwam de andere partij niet opdagen. Geen interviews dus, wat betekende dat we het, naast de andere bronnen, moesten doen met vluchtige gesprekken en observaties. We hingen rond in de buurt, liepen over straat en bezochten het buurthuis waar ze drie keer per week meerdere uren achtereen te vinden waren.

Onmiddellijke reflectie

Hoewel in Amsterdam veel Engels wordt gesproken, beheersten de jongens het onvoldoende om in onze ontmoetingen met hen volledig op die taal te kunnen overstappen. Bij veel gesprekken moest ik tolken. Dat was hinderlijk omdat het tijd kostte, maar het dwong mij ook om woorden en formuleringen

te kiezen en dus na te denken over wat we gezien en gehoord hadden. Mark, op zijn beurt, stelde vragen naar aanleiding van wat ik zei, waardoor we allebei moesten expliciteren wat we dachten. Zouden we allebei de respondenten goed kunnen verstaan, dan zou die stap achterwege blijven. In die situatie kan gemakkelijk worden verondersteld dat wat we hoorden en zagen voor ons allebei één en dezelfde betekenis zou hebben en dat het door ons ook op een gelijke manier geïnterpreteerd zou worden. Dat hoeft echter niet zo te zijn. Het ongemak dwong ons tot nauwkeurigheid. Het kostte dus tijd, maar deze manier van werken was ook in ons voordeel omdat het uiteindelijk resulteerde in meer afgewogen weergaven. Dat werkte zo bij gesprekken, maar bij observaties kwam het ook naar voren.

Op een middag zitten een stuk of acht jongens voor de supermarkt. Er wordt wat gedold en daarbij wordt geroepen, maar verder gebeurt er niets. Twee agenten komen aanlopen en spreken de jongens aan. Er is gebeld door omwonenden dat de jongens overlast veroorzaakten en om die reden wordt hen opgedragen het plein te verlaten. De jongens zijn verrast, want er was niets aan de hand. Langzaam groeit dit gevoel naar verontwaardiging en sommige jongens worden boos. Een jongen stapt naar de agenten toe, stopt op een halve meter afstand en dient ze van repliek. Hij praat hard maar schreeuwt niet, gebruikt krachttermen maar scheldt niet. Iedereen voelt dat hij balanceert op het randje van wat de agenten zullen tolereren. De partijen beheersen zich echter en uiteindelijk verlaten de jongens en de agenten het plein.

Dit voorval, hier in mijn woorden weergegeven, hebben we van zeer nabij kunnen meemaken. We hebben ons niet bemoeid met wat gaande was en onmiddellijk erna spraken we erover. Wij stelden vast dat onze aandacht niet door dezelfde dingen werd getrokken. Mark kon zijn ogen niet geloven, zo zei hij. In Amerika zouden jongens het niet in hun hoofd halen om agenten zo te provoceren. Zou dat toch gebeuren, dan konden ze er zeker van zijn dat ze onmiddellijk ingerekend werden en de consequenties zouden voelen. Hij lette daarom vooral op wat zich afspeelde tussen de jongen en de agenten. Mij viel het op dat de andere jongens gespannen afwachtten hoe het hun maat zou vergaan. Misschien zouden ze in actie komen wanneer hij werd aangehouden, maar nu hielden ze zich afzijdig.

We stelden vast dat er in een geval als dit niet twee maar drie partijen waren: het individu, de groep en de buitenwereld, hier zijn dat de agenten. Hoewel dit een onderscheid is dat terugkeert in studies van jeugdgroepen of gangs, willen wij benadrukken dat het niet enkel een analytisch model is aan de hand waarvan data te interpreteren zijn. Het is zeer verhelderend om ook in observaties de drie partijen apart te bezien. Dit onderscheid is een belangrijk aandachts-

punt geworden in ons onderzoek en uiteindelijk concludeerden we dat er, althans in deze groep, opmerkelijke patronen zijn waarbij het individu een confrontatie aangaat met buitenstaanders en de groep in een conflict trekt (Van Gemert & Fleisher, 2002, p. 61 e.v.).

Verbetering instrument

Een kritische kanttekening bij etnografie kan luiden dat onderzoeksdata slecht controleerbaar zijn voor anderen. Etnografen schrijven op wat ze horen en dat is door anderen nog wel te checken, bijvoorbeeld door dezelfde vragen opnieuw aan respondenten voor te leggen. Etnografen leggen echter ook vast wat ze zien en beleven en dat levert data die niet per se eenduidig zijn. In de praktijk kan het werk van een etnograaf erop neerkomen dat hij 's avonds neerpent wat hij eerder die dag hoorde, zag en beleefde. Vanwege het geheugen gaan dingen verloren, maar dat gebeurt ook omdat de onderzoeker, bewust of onbewust, allerlei selecties toepast wanneer hij het gebeurde aan zich voorbij laat gaan en het noteert en vastlegt. Een vragenlijst of een ander instrument dat door meer personen gehanteerd kan worden, levert bij één object in principe dezelfde resultaten op. Bij de geschetste werkwijze van de etnograaf is dat anders. Er wordt in deze context wel gezegd dat deze onderzoeker zelf het instrument is.

Mark en ik stelden vast dat wij, hoewel we ons tegelijkertijd op hetzelfde object richtten, niet steeds dezelfde zaken registreerden. We legden andere accenten en we zagen ook verschillende dingen als vanzelfsprekend en vonden die soms het vermelden niet waard. Dat komt omdat (onze) waarnemingen worden gestuurd worden door theoretische noties. Eén gebeurtenis kan leiden tot meer dan één registratie. Het object is dus niet eenduidig.

Wanneer in de opzet van een onderzoek zeer nauw omschreven is wat geobserveerd moet worden, kunnen registratieverschillen door meerdere onderzoekers uitblijven. In etnografisch onderzoek is het godzijdank niet gebruikelijk de zaak zo dicht te timmeren. Dat zou op gespannen voet staan met het doorgaans explorerende karakter ervan. Dit betekent echter wel dat de etnograaf zich rekenschap moeten geven van het feit dat wat hij registreert deels een persoonlijke kleur heeft.

Etnografen werken als regel alleen. Ik ken althans geen andere gevallen van etnografen die werkelijk hand-in-hand observeerden, zoals Mark en ik dat deden. Van de Nederlandse collegae die zich in koppels op een soortgelijk terrein hebben bewogen, Kaufman & Verbraeck (1986) en Van Gelder & Sijsma (1988), komt uit de beschrijvingen naar voren dat zij separaat erop uitgingen. Dat is een andere manier van werken, maar een verschil met ons ligt tevens in de achtergrond van de onderzoekers. Mark en ik houden ons weliswaar bezig

met hetzelfde onderwerp (jeugdbendes/gangs), maar er zijn verschillen tussen onze referentiekaders. Het spreekt voor zichzelf dat dit samenhangt met het feit dat het om internationale samenwerking gaat. De vragen die zo worden opgeworpen, hebben ons gedwongen beter te kijken en secuur te formuleren. Bovendien zijn wij in discussie gegaan over onze theoretische uitgangspunten. Daarmee komen wij tot de conclusie dat een dergelijke samenwerking, uitgevoerd op het meest basale niveau van observatie, voor etnografen een mogelijkheid biedt hun onderzoeksmethoden aan te scherpen.

Literatuur

- Fleisher, M. (1998) *Dead End Kids: Gang Girls and the Boys They Know*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Fleisher, M. (1995) *Beggars and Thieves: Lives of Urban Street Criminals*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Fleisher, M. (1989) *Warehousing Violence*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Gelder, P. van & J. Sijtsma (1988) Horse, coke en kansen I & II; Sociale risico's en kansen onder Marokkaanse en Surinaamse harddruggebruikers in Amsterdam. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gemert, F. van (1988) Mazen en netwerken; De invloed van beleid op de drugshandel in twee straten in de Amsterdamse binnenstad. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gemert, F. van (1998) *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Gemert, F. van & M. Fleisher (2002) In de greep van de groep; Een onderzoek naar een Marokkaanse problematische jeugdgroep. Amsterdam: Regioplan.
- Kaufman, P. & H. Verbraeck (1986) *Marokkaan en verslaafd*. Utrecht: Gemeente Utrecht.

Noot

- 1 Ik dank Tony Hak voor zijn commentaar bij het totstandkomen van dit artikel.